

Учқун Назаров

ТОШКЕНТ
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1988

Икки пардали пьеса

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР:

Акбар Содиков	— 60 ёшларда.
Қосим Мансуров	— 50 ёшда.
Арслон	— Акбарнинг укаси, 38 ёшда.
Ортиқ	— Акбарнинг куёви, 35 ёшда.
Зулфия	— 5 ёшли қизча.

Биринчи парда

Саҳнада — кенг даҳлизли уй. Ҳовлида стол, стуллар. Новдадан тўқилган креслолар. Уйнинг ёнида шинамгина ошхона. Пижама кийган Акбар қозон тепасида овора.

Чан томондаги арқонда иккита ҳўл костюм-шим илиғлиқ. Унг томонда мевали дарахт бор, йўғон бир шохига сиртмоқ вилинган.

Рўнарадаги даҳлизли уйдан сарнойчан, майка-трусси устидан тўп кийган, чамаси, эллик яшар одам отилиб чиқади, уйнинг орқа томонига югуради. Бир оздан сўнг у сочиқ билан оғзи бурнини артиб, қайтадан уҳ тортиб, тўқима креслога ўтиради.

Ошхона эшигида ҳўл сочлари таралмаган Акбар пайдо бўлади.

Акбар (*Қосимга*). Қалай, ошна, сал енгил тортдингизми?

Қосим (*аранг*). Ичим сувга тўлиб кетган эканми, ҳеч тугай демайди.

Акбар. Йигитлар сизни силкитишганда ичингиздан бир челақча сув тушди.

Қосим. Бир челақ? Унисини билмайман. Қимдир сочимга ёпишганини биламан, қолгани эсимда йўк. Хушимга келиб қарасам, тепамда бир талай оқ халатли одамлар ивирсиб юришпти. Яхшиям сочим бор экан, бўлмаса нима қилар эдингиз?

А к б а р . Кийинкигиз бор эди. Ялангоч одамни олиб чиқиш кийин бўлади. Қўл сирганиб кетаверади. Хуши ўзида бўлса, жон талвасасида қутқарувчига ёнишиб олади. Ўзи билан тортиб кетади сув тагига.

Қ о с и м . Шунақа экан, сиз нега кўркмай ўзингизни сувга ташладингиз? Ахир сизниям чўктириб юборишим мумкин эди-ку? Еки сузиш бўйича разрядингиз борми?

А к б а р . Разрядим йўгу, моржман. Ёзини-кишини чўмиламиз. Анҳорда. Қарасам, узокдап қутқарувчилар командаси моторли қайиқда келишяпти. Шартта ўзимни ташладим.

Қ о с и м . Қутқарувчилар келишяётган экан, нега сакрадингиз?

А к б а р . Улар етиб келгунича (*ичкарига қараб олади*), сиз чўкиб кетган бўлардингиз. Бир оз бўлсаям, сизни ушлаб туриш керак эди. Агар қутқарувчилар етиб келишмаганида — қиргоқ анча олис — билмадим, нима бўларди. Балки иккаламиз ҳозир бирон жойда ёнма-ён ётармидик...

Қ о с и м (*ўйлашиб*). Бари бир ишонгим келмайди.

А к б а р . Шимага ишонгингиз келмайди? Омон қолганингизгами?

Қ о с и м . Омон қолганимга ишониб турибман. Мен сизнинг қилган ишингизга... Ахир хавф аниқ экан-ку. Сизни ҳам ўзим билан бирга олиб кетишим мумкин эди! Ақл бовар қилмайди. Сиз ё ўз кучингизга ишонгансиз, ё... кечирасиз, ғалатироқ одамсиз...

А к б а р кулади.

Агар сувга сакрамаганингизда, биров сизни, чўкаётган одамни қутқармадинг, деб айбламасди-ку! Ҳа, бақириб-чақириб одам тўплашингиз, сузишни билмайман, дейшингиз мумкин эди! Биров сизни текширармиди?

А к б а р . Сузишни биламан-ку.

Қ о с и м . Сузишни биласиз, аммо ўзингиз ҳозирроқ, чўкаётган одам жон талвасасида қутқарувчига маҳкам

ёпишиб олади, чўктириб юбориши мумкин, дедингиз-ку?!
А к б а р . Тўғри... (Ошхона ичига қараб олади.)

Қ о с и м . Демак, шахсан сиз учун ўлим хавфи муқар-
рар эди, шунақами?

А к б а р . Оғайни, коньяк бор, элликта-элликта отамиз-
ми ошдан олдин? Қон югуради...

Қ о с и м . Яхши бўларди-ю, соат бешга катта идорага
чиқишим керак. Ишим яхши битса, ўзим қисталам қила-
ман! Қайтиб келиб.

А к б а р . Ихтиёрингиз, сал қон югурсин девдим. Ўл-
май қолганимиз учун...

Қ о с и м . Тавба!

А к б а р . Ҳм?

Қ о с и м . Сиз бунақа сўзларни осонликча айтворган-
нингизга ҳайронман! Ахир тасодифдан ўлмай қолдик-а!
Тасодифдан! Мен-ку, майли, ўз нодонлигим натижасида
чўкиб кетсам, кўргилик, айб ўзимда кетардим. Аммо сиз
бор ажални кўриб туриб, ўзингизни сувга ташлашингиз!..
Ақл бовар қилмайди! Еки ҳаётингиз ўзингиз учун шунча-
лик қиммати йўқ, аҳамиятсизми?

А к б а р . Нима қилишим керак эди? Биров чўкаёт-
ганини кўриб туриб, ўзимни кўрмасликка олиб, қайрилиб
кетишим керакмиди? Мен яшашни ўйладим ўшанда. Очи-
ги, ўйлаганим ҳам йўқ. Ўйлашга фурсат ҳам йўқ эди.
Битта чора — сакраш эди. Ўйласам, сиз мана бу ерда
турмаган бўлардингиз. Мен ҳам яшашни истайман.

Қ о с и м . Яшашни истаган одам, била туриб ўзини
сувга ташлайдими?

А к б а р . Агар ўгирилиб кетганимда, буёғига қандай
яшар эдим, ўйлаб кўринг? Сузишни била туриб, чўкаёт-
ган одамни кўра туриб... Бировнинг ажалини бир умр
кўтариб ўтиш, ахир, инсоф қилинг, менинг ҳам тинч ухла-
гим келади. Нима, менинг ўрнимда сиз бўлганингизда сиз
хам шунақа қилмасмидингиз? Албатта, сиз ҳам сакраган
бўлардингиз. Аминман. Буёқдаги умримиз фойдага қолди.

Қ о с и м . Худо сизни етказганини қаранг, бир қили-

гим унга ёкиб кетган экан-да, бўлмаса ҳозир ётардим, сувнинг тагида бўкиб. Бу ишингизни бир умр унутмайман, ошна! Огайни бўламиз! Уйимнинг тўри сизники! Хизматингизга доим тайёрман!

А к б а р . Қутқарувчиларга раҳмат. Ўз вақтида етиб келишди азаматлар.

Қ о с и м . Комсомол кўлида айни шу пайт нима қилиб юрувдингиз? Тагин келиб-келиб ўша осма кўприкда, худди мени қайиғим тўнтарилиб кетган жойда?

А к б а р . Биларсиз, Комсомол кўлининг нарёгида республика архиви бор. Тўрт қаватли сариқ бино. Ўша ёққа кетаётувдим. Одатда шу Комсомол кўли орқали ўтаман. Ўзингиз-чи? Битта ўзингиз нима жин уриб қайиқда сузиб юрувдингиз? Е ёшлигингиз эсга тушиб кетдими?

Қ о с и м . Ёшлигимам эсимга тушиб кетувди. Бир иш билан Тошкентга келувдим катта идорага.

А к б а р . Командировкагами?

Қ о с и м . Йўқ, ўз ҳисобимдан. Қабул қилишади, ёзилиб келдим. Депутатлик ишларим... Вақтим бемалол, овқатланиб, ўша ёққа бориб қолибман. Қишлоқ хўжалик техникумини шу ерда тугатганман, ўша ўспири пайтларимиз эсимга тушиб, боғ айлангани кирдим. Пахта кампанияси, студентлар кам, қарасам қайиқлар бўш турипти. Бир студентлик давримни хотирлай, деб қайиқ олдим, бинойидек ҳайдаб кетдим... Шундоққина ёнимда сув устида қалқиб турган рангли фоторасмга кўзим тушиб қолди. Ярим ялангоч қизларнинг расми экан, кўргим келиб, шундоқ кўлимни чўзганимни биламан, шалоп этиб қайиқ тўнтарилиб кетса бўладими. Сузишни яхши билмайман, ўзимни йўқотиб кўйдим. Қолгани ўзингизга маълум.

А к б а р . Қанақа экан?

Қ о с и м (тушунмай). Нима қанақа экан?

А к б а р . Ярим ялангоч қизлар?

Қ о с и м . Ие! Гапингизни қаранг. Қўлим етгани ҳам йўқ!

А к б а р . Ярим ялангоч қизлар расмини кўриб, сайр

қилмоқчи бўлибсиз-да. Ният эгри бўлса шунақа, одамни чалади.

Қ о с и м . Рост. Бизнинг ёшимизда қизлар расмини томоша қилишни ким қўйинпти? Ҳа, энди, ошна, асл нуسخасига қулочимиз етмагандан кейин, расмига чўзиламиз-да. (Кулади.) Хужжатлар ивигани яхши бўлмади-да. Снеҳи суркалиб кетипти, биропта сўзини ўқиб бўлмайди. Яхшиям эрталаб муҳим хужжатни топшириб келувдим-а?

А к б а р . Жонингиз омон қолганига шукур қилсангиз-чи.

Қ о с и м . Қуридимкини, бир қарай-чи, гиламга ёйиб кўювдим. (Уйга кириб кетади.)

Акбар ошхона томон юради, шу пайт дераза тоқчасидаги телефон аппарати жиринглайди. Акбар тез бориб, трубкани олади.

А к б а р . Алё! Алё! Пуф! Пуф! Алё! Ҳа, шу номер. Термиздан? Ҳа, ҳа! Эшитаман. Хўп. Ҳа, мен, Содиқовман... Раҳмат... Тоҳир? Ваалайкум асسالом!.. Яхши... Тузук... Ўзинг қалайсан? Практиканг қандай ўтапти?.. Мустақил ўзинг иш олиб бордингми?.. Қалай, ўғлим, ҳали тажрибанг жуда кам, қийналиб қолмадингми?.. Ўқитувчи?.. Бугун суд мажлисида кўрилади?.. Қўлингдан келганича яхшилик қил... Яхшилик бари бир ёмонликдан яхши, болам... Албатта, кўнглинг сезиб турган бўлса, ёнини ол бечорани, ҳимоя қил, бўлмаса икки ямлаб бир ютворишади! Ҳа! Шунини доим миёнгда сақла, ўғлим! Иссиқ пасайдими?.. Биз томонларда салқин тушиб қолди, костюмда юрибмиз... Аянг? Онанг Марямнинг уйига телефон қилиб кўр, ўшатга аянг... Кейин биласан... Ҳа... Ўйлама буни, ўзингга пухта бўл. Хўп. Хайр!..

Трубкани қўяди. Бир зум жим ўтиради. Юмуши эсига тушиб, ўридан туради, ошхонага кириб кетади. Кангир товуши эшитилади. Уйдаи сочини тараб Қ о с и м тушади, осиглик кийимларини ушлаб кўради, костюмни ағдариб қўяди. Сиртмоққа қарайди, тааложуб бўлади.

Қосим (ошхона томон овозини кўтариб). Ошна, отингиз инмайди?

Акбар (ошхонадан овози келади). Акбар Соднқов!

Қосим. Акбар ака, ўглингиз билан гаплашдингизми дейман?

Акбарнинг овози. Ҳа, Қосимжон, ўғлим билан. Исми Тоҳир. Термизда, практикада. Маслаҳатли гапи бор экан...

Қосим. Болалардан нечта, Акбар ака?

Акбарнинг овози. Тоҳир институтни буйлаб тугатади. Кенжамиз Саттор армияда. Волгоградда. Бир йилдан кейин қайтади. Қизимиз Марям тўнғичимиз. Узатилган.

Ошхонадан чиқади.

Ўзларида нечта?

Қосим. Бешта. Ҳаммаси қиз. Хотини ўғил тугмади. Миждози шунақа экан. Иккитасини чиқарганман. Учинчиси ўнинчини тугатяпти. Етилиб туришти. Буёғига, Акбар ака, келини ахтариб ўтирмайсиз. Насиб қилган бўлса, ажаб эмас, ога-инилгимиз янаям мустаҳкам бўлиб кетса.

Акбар. Ҳозирги ёшларни биласиз, одам бирон нарса дейишгаям чўчийсан киши. Аммо тақдир насиб қилган бўлса, ажаб эмас...

Қосим. Муродимизга етайлик...

Акбар. Қорини қалай, ошна? Очқаб қолмадингизми?

Қосим. Ҳали сув кўп (кулади). Очгани йўқ.

Акбар. Ҳозир гуруч соламап. Ҳан-наш дегунча пишади. Ўтираминз отамлашиб. Бугун шу ерда қоласиз.

Қосим. Жуда сизга дардисар бўлар эканмиз-да? Сизлар шаҳарликлар, ёлғизликни ёқтирасизлар...

Акбар. Ис, унақа деманг, ошна. Одам тафтини одам кўтаради.

Акбар. Уй бемалол. Хотини аразлаб юрипти. Қизиникида.

Қосим. Шунақа денг? Мунақасиям бўлиб туради. Шу ёшда араз қилиб қаёққаям борарди. Ховуридан тушади, келади. Яна апоқ-чапоқ бўлиб кетасизлар.

А к б а р бош иргайди, жавоб бермайди.

Шундан бир оз кўнглингиз хижилми дейман, ошша?

А к б а р. Ҳа, энди, ўзингиздан қолар гап йўқ. Одамнинг ёши ошгандан кейин, эр-хотини бир-бирига суюниб қолар экан...

Қосим. Нимасини айтасиз, Акбар ака. Гапингиз тўғри. Акбар ака, ўғлингиз юристми дейман?

А к б а р. Бўлажақ юрист. Институтни тугатяпти. Шу институтга киришга ўзим маслаҳат бердим. Термизда унга мустақил иш топширишпти. Бир ўқитувчи аллақандай маҳаллий амалдорнинг ўғлига икки баҳо кўйган экан, бечора ўқитувчи маломатга қолипти-кўйипти. Унга ишбадан ишлатилмаган чора қолмапти. Ҳатто хотинини ҳам қўлга олишпти. Хотини эри устидан шикоят ёзиб беришти. Ўғлимга шу иш тушишти.

Қосим. Анча чалкаш ишга ўхшайди. Устидан ўз хотини шикоят ёзиб берган бўлса... Мм... Нима деб эри устидан шикоят ёзиши мумкин?

А к б а р. Нима деб ёзишни ҳам ўргатишгандир. Болалар богчасида тарбиячи экан, ўша заҳотиёқ мудирликка кўтаришпти.

Қосим. Тавба! Ҳеч нарсадан тап тортмай иш тутишадия! Ахир қинғир иш суриб кетиши мумкин, деб чўчишмайдиям-а! Ҳаромдан ҳазар қилишмайди-я, тавба! Сизга қанақа, билмадим, аммо ҳаром менга зинҳор ҳазм бўлмайди. Бориб-бориб албатта бир нарсага касри уради. Бир куни денг, азонда ишхонага кетаётувдим, ерда газетага ўроглиқ бир нарса ётипти. Қарасам, бир ховуч пул. Ҳаммаси йигирма беш сўмлик. Атрофга алангладим — ҳеч ким йўқ. Эгаси чиқиб қолар, чиқмаса давлат банкига топширарман, деб ёнимга солиб кўйдим. Ҳадеганда эгаси ҳам чиқавермади, нимагадир етишмай, ўша пулдан

эллик сўмини ишлатиб юбордим. Айни ўша қунлари жиянимни туғилган куни эди, нима совга қилай, деб сўровдим, жиян, жинси шим олиб беринг, деди. Хўп, қанча туради, деб сўрасам, икки юз эллик сўм, деди. Сочим тикка бўлиб кетди. Битта шим шунақа ҳам қиммат бўладими?! Орийат кучли. Ўзим олдида катта гапирворганман. Орқага қайтиб бўлмайди. Ёнимни кавладим. Роппа-роса икки юз эллик сўм қолган экан, шартта бердим жиянга. Лекин бу қингир ишнинг оқоваси кейин чиқа бошлади — сигиримиз бўкиб қолди, бўғзига пичоқ тортиб юбордик. Ҳовлида ка-атта ёнғоқ бор. Бир куни на шамолдан, на довулдан дарак йўқ — битта йўгон шохи қарс айрилиб томга тушса бўладими? Шиферни дабдала қилди. Қайтадан тузатишнинг ўзига тўрт юздан кўп пул кетди. Мана бугунни олайлик, расмга кўнгил кетувди, чўкиб кетишимга сал қолди.

Улар кулишади.

А к б а р . Аммо бари бир савоб ишларингиз кўп экан, омон қолдингиз.

Қ о с и м . Ҳа, ризқ-насиба узилмаган экан, чўкиш уёқда турсин, уйингизда меҳмон бўлиб ўтирибман, сиздек яхши дўст орттирдим. Омадим бор экан! Айбга буюрмайсиз, Акбар ака, бир нарсани сўрамоқчиман.

А к б а р . Марҳамат, Қосимжон. Тортинмай сўрайверинг.

Қ о с и м (*сиртмоқни кўрсатиб*). Ановингиз нимаси? Боядан бери қарайман-қўяман, ҳеч нарсага тушунмайман.

А к б а р . Ҳа, уми? Сиртмоқ.

Қ о с и м . Боя чўкиб кетишимга сал қолди. Энди бу ерда сиртмоқ. Кўзим тушса, эгим жулжикиб кетяпти. Ёки қўй-пўй илганмидингиз?

А к б а р . Йўқ. Қўй илган эмасмиз.

Қ о с и м . Бўлмаса, олиб ташлаш керак. Кўриниши хунук.

А к б а р . Ўзи олиб ташлайди.

Қосим. Ким?

Ақбар. Хотиним оспаи. Мени кўрқитиш учун. Тавба-тазарру қилдириш учун. Чўккалатиш учун! Ўз измига мени солиш учун. Гўё менинг дастимдан ўзини осмоқчи бўлиб!

Қосим. Хўш, нима бўлди? Ордими ўзини?

Ақбар. Қаёқда?! Осиб бўпти! Жон ширин. Шунчаки — аёлларнинг найранги!

Қосим. Найранг ҳам шунақа бўладими? Одам инфаркт бўлиб қолиши мумкин бунақанги найрангдан. Ахир найранг ҳам эви билан-да!.. Нима гуноҳ қилувдингиз, хотинингиз дастингиздан ўзини осмоқчи бўлибди?

Ақбар. Суриштирганим учун.

Қосим. Нимани суриштирганингиз учун?

Ақбар. Боғини суриштирганим учун!

Қосим. Боғини? Қанақа боғини?

Ақбар. Охирги пайтда ҳаётимиз бошқача йўлга кириб кетаётгандек бўлиб қолди. Рўзгоримизда галати матоҳлар пайдо бўла бошлади... Жўра-жўра атласлар, қоракўл терилар, хрустал идишлар... Бу матоҳлар қаёқдан келяпти, ахир бу нарсалар фалонча пул туради, қаердан оляпсан, десаи, хотиним, узумини енг-у, боғини суриштирманг, деди. Меники тугиб кетди, роса жанжал кўтардим. Ҳали сен менга ҳаром нарсаларни раво кўрддингми, деб хўп исканжага олдим. Бояги айтган мақолнинг — ярамас мақол, мен бундай сўзлардан нафратланаман, ҳозир кўтариб келган нарсаларингни эгаларига олиб бориб бер, деб туриб олдим. Ўзини ҳушидан кетганга солди, найранг ишлатди, юраги ёмон бўлиб, дори ичди, дарахтга арқон ташлади. Мен ўз айтганимда туриб олдим, нарсаларини бир бўҳча қилиб, кўлига тутқаздим, уйдан чиқариб юбордим. Бир ҳафта бўлди, қизиникида. Арқон хали ҳам жойида турипти... Ёш бола билмай бирон ножўя иш қилиб қўйса, койиймиз, жазо берамиз. Аммо катталар билиб туриб полок иш қилса, ахир бу — бедодлик-ку! Қандай чидаш мумкин?! Ахир халқимиз қаҳатчиликни кўрган, босмачилар билан кураш-

ган, галаба учун Ватан урушида қонини тўккан пок, ҳаромдан ҳазар қиладиган халқ эди! Кимлар чалғитди?! Қанақа бало ичимизга кириб олди?! Нима учун алдан, бировнинг насибасига кўз олайтириш, ёмонни яхши дейиш, бегуноҳни жазолаш одат тусига кириб қолди. Ахир, дод дейиш керак!.. Дод... (*Сергак тортиб.*) Кечиринг... қизишиб кетдим...

Улар бир печа дақиқа жимиб қолишади.

Қ о с и м (*сиртмоққа қараб олиб*). Бир нарса ёдимга тушиб кетди... Областимиз марказида янги театр биноси қурилган. Уч йил бўлди ишга тушганига. Шаҳримизнинг фахри. Область миқёсида уюштирилган катта мажлислар ўша театрда ўтказилади. Бунақа пайтларда ҳамманинг эътибори шу бинода бўлади — атрофга гуллар экилади, қуриб ётган фонтан ишга туширилади, сутчиروқлар тузатилади, машиналар тинмай сув сепилади. Шу театрда режиссёр бўлиб ишлайдиган йигит бизнинг ёнимиздаги уйда ижара олиб турарди. Таниш эдик, баъзан кўришиб, суҳбатлашиб турардик. Ўзи бошиқа шаҳарлик, мусофир, одобли йигит эди. У саҳналаштирган бир пьеса муваффақиятли чиқинти шекилли, театр кассаси атрофида одам тўпландиган бўлиб қолди. Ижрокомда ишлайдиган амалдорлардан бири ҳам онласи билан бориб пьесани кўрипти, аммо томоша тугагандан кейин режиссёрга эртага олдимга чиқинг, деб совуққина хайрлашиб машинасида жўнаворишти. Режиссёр эртасига унинг қабулига бориб бир нарсани билипти. Яъни, пьесада қатнашадиган салбий қаҳрамоннинг исми ҳам, фамилияси ҳам — айнан ўша раҳбарникига ўхшаш экан. Шуниси унга ёқмай, салбий қаҳрамон номини ўзгартиринг, деб талаб қилибди, аммо режиссёр, бу менинг ихтиёримдаги ишмас, пьесага ўзгариш кирита олмайман, бу тапикли ёзувчининг асари, республикамизнинг деярли ҳамма театрларида ўйналади, деб, хуллас, рози бўлмапти. Шундан кейин режиссёрнинг пайига ту-

шиш ишлари бошланиб кетипти. Аввалига репертуардан пьесани олдириб ташлашипти, кейин одам қўйиб, режиссёр йигитни ичиришипти. Йигит ҳушёрхонага тушипти, коллектив орасида унинг хулқини муҳокама қилишипти, маданият министрлигига унинг устидан расмий хат юборишипти. Натижада бечора йигит бадном бўлиб, ишдан бўшатилипти. Мен ўша йигитнинг қисматига ачинаман. Салбий қаҳрамон номини ўзгартишдек арзимаган ишга ўжарлик қилиб, ўз тақдирини таҳликага солиб қўйипти. Бунга нима дейсиз, Акбар ака?

А к б а р . Мен сизга қадимий бир ривоятни айтиб берай. Хулосасини ўзингиз чиқариб оласиз...

Қ о с и м . Қани, эшитайлик-чи...

А к б а р . Кўзи кўр бир одам ҳассасини дўқиллатиб қаёққадир кетаётган экан, фавқулудда олдидан катта ариқ чиқиб қолипти. Нима қилишини билмай гаранг бўлиб турганида, кимдир қўл берипти. Кўр нотанишнинг қўлини ушласа, башмалдоғида суяги йўқ экан. Хизрлигини англаб, кўр унга маҳкам ёпишипти, қўлини қўйиб юбормапти. Хизр унга юзланиб, эй, бечора кўр, тила тилагингни, кўзинг ожиз экан, сўра, мен илтижоингни худога етказаман, кўзинг очилади, ёруғ дунёни, қуёшни, осмонни, қизлар жамоли-ю, гўдақлар табассумини кўрадиган бўласан, илтижоинг борми, депти. Кўр, илтижоим бор, фақат битта илтижо, умрим бўйи орзу қилиб келган илтижо. Сўра, Хизр, худодан, у ҳаммани кўр қилсин, депти. Қосимжон, ўтира туринг, гуруч солиб чиқаман...

Қ о с и м . Бемалол, Акбар ака...

А к б а*р ўрнидан туради.

(Ақбарга). Фурсаддан фойдаланиб, бир идорага телефон қилиб олсам — майлими, Акбар ака?

А к б а р (йўлида тўхтаб). Шуниям сўрайсизми, ошна? Қилаверинг телефон, бемалол. Хоҳласангиз, уйингизга кўнғироқ қилиб олинг.

Қосим. Раҳмат...

Акбар ошхонада ғойиб бўлади. Қосим телефонга яқинлашиб номер теради.

(Телефон трубкасига.) Алё? Салом алайкум. Кечирасиз, бу мен, Мансуровман. Эрталаб ариза ташлаб, қабулга ёзилиб келувдим. Соат бешга тайин қилувдингиз... Раҳмат, албатта бўламан... Марҳамат. (Акбарга.) Акбар ака, телефонингиз номери қанақа?

Акбар (ошхонадан бошини чиқариб). Қирқ тўрт, олтмиш уч-етмиш уч!

Қосим. Раҳмат. (Трубкага.) Қирқ тўрт, олтмиш уч-етмиш уч... Раҳмат, кечирасиз безовта қилганим учун — кутаман.

Қосим трубкани қўяди, маълум ҳаяжонда келиб. жойига ўтиради.

Акбар ошхонадан помидор-пиёз солинган идиш олиб чиқади, пичоқни пиёла тагига қайраб, аччиқ-чучук қила бошлайди.

Акбар. Шикоят билан Тошкентга келганга ўхшайсиз...

Қосим. Шикоят деса ҳам бўлади, Акбар ака, ариза деса ҳам... (Ўйланиб.) Мен шаҳар Советининг депутати-ман. Сайланганимга бир йил бўлди. Одатда депутатлар ўз сайловчилари билан учрашувлар ўтказиб туришади. Сайловчилар ўз депутатларига ҳар хил тонширик, илтимослар билан мурожаат қилишади. Мен ўз сайловчиларим билан учрашганимда, бир неча йиллардан бери судралиб келаётган, мундоқ олиб қараганда, бажариш унча қийин бўлмаган бир иш кўтарилиб қолди. Гап шундаки, шаҳримиз четроғида бир эски маҳалла бор, беш юздан ортиқ хонадондан иборат. Ҳар бир хонадонда ўртача бешта одам яшаса, демак, маҳаллада икки ярим минг атрофида аҳоли

туради. Маҳалланинг ёнидан шаҳар марказига борадиган йўл ўтган, айни ўшатта автобуслар тўхтайдиган бекат бор. Аммо йўл билан маҳалланинг ўртасида канал бор, кўприк бўлса икки чақирим нарида...

А к б а р . Ҳа, демак, автобус бекатиغا чиқиб олиш учун одамлар кўприккача икки чақирим пиёда юришлари керак? Тўғри тушундимми?

Қ о с и м . Тўппа-тўғри. Автобус бекатиغا қайтиб келиш учун яна икки чақирим йўл босиш керак. Жами тўрт чақирим. Кўплари шаҳарда ишлашади. Қиш совуқ, ёз иссиқ, болалик аёллар, ҳар турли мактабларга қатнайди-ган ўқувчилар, кўплари шаҳар бозори-ю, магазинларидан нарсалар харид қилганича сумка-тўрвалар билан қайтишади. Бу албатта, ўзингиз тушунасиз, осон иш эмас. Уларнинг талаби шу бўлдики, каналдан яккаоёқ бўлса ҳам бекатга ўтадиган кўприк қурдириб беришга ёрдам бериш, деб сўрашди. Менга бу нарса жўн кўришиб, шартта ваъда бериб юбордим, ишга киришиб кетдим. Қарагинки, билсам, бу жуда мушкул иш экан. Бормаган ташкилотим қолмади. Ҳамма жойда битта жавоб — кўприк қурилиши шаҳар генерал планига киритилиши, кўприк учун маблағ ажратилиши, лойиҳа тузилиши, бирон қурилиш ташкилотига юкланиши зарурлигини айтишди. Ҳамма иш жойида бўлса, кўприк келажак беш йилликда қурилар экан. Мен масаланинг бу томонини назарга олмаган эканман, ўзимни йўқотиб кўйдим, сайловчиларимга ўйламай-нетмай ваъдани бериб юборган эканман, уларни кўрсам, ўзимни четга оладиган бўлиб қолдим. Қачонгача ўзимни олиб қочиб юраман, мулзамлик ёмон, аввалги ой самолётга ўтириб, Тошкентга учиб келдим, тўппа-тўғри Госплан деган баланд идорага кириб бордим. У ерда ҳам ўша жавобни олдим. Шумшайиб қайтиб кетдим. Бошим қотиб қолди. Бир ошнам яхши маслаҳат бериб қолди. Бор-йўқ гаини икки варақ қоғозга ёзиб, яна келдим, Марказий Комитетга кирдим, дардимни айтдим, қоғозларимни топширдим, раҳбарлар қабулига ёзиб бердим, мана, бугун соат бешда қабул

қилишади. Ҳозир энди, нима бўларкин, деб юрагим така-пука бўлиб турипти, Акбар ака...

А к б а р. Яккаоёқ кўприк ҳам иш эканми? Одамларнинг ўзлари ҳашар қилиб бўлса ҳам қуриб олишса бўларди-ку.

Қ о с и м. Қурмоқчи бўлишган. Маҳаллада мажлис қилиб, солиқ солишган, пул тўплашган, керакли ускуналарни ҳам топишган, аммо аллақандай бошқарма, қурилиш лойиҳасини тузиш керак, ҳамма инженерлик режаларни ҳисоблаб чиқиб, тасдиқлатиш керак, деган важ билан ишларни тўхтатиб қўйган. Икки қиргоққа қоқилган ходалар, тортилган симлар ҳали ҳам турипти, болалар ундан сувга калла ташлашади. Кўп болалар айланиб боришга эриниб, симдан осилиб нариги томонга ўтиб олишади. Сувга тушиб кетганлари ҳам бўлган.

А к б а р. Симларни уздириб ташлаш керак. Бўлмаса бир фалокат юз бериши мумкин.

Қ о с и м. Агар бугун гапим ўтмаса, бориб уздириб ташлайман.

А к б а р. Гапим ўтмаса, дейишингиздан, ўзингиз ишингиз битишидан шубҳадансиз?

Қ о с и м. Энди, Акбар ака, борадиган жойим — катта даргоҳ. Улар республика миқёсида фикр юритишади. Мен бўлсам қанақадир етти метрли яккаоёқ кўприк билан кирсам, майда масалага ўхшаб қолмасмикин?

А к б а р. Менимча, Қосимжон, ўзгаларнинг гамини ейиш, манфаатини ҳимоя қилиш — майда масала эмас...

Танаффус.

Иккинчи парда

Ўша кун, ўша ҳовли, ўша жиҳоз. Акбар Қосимнинг костюмига дока орқали дазмол босяпти. Радиодадап музика товуши аранг эшитилиб турипти. Эшик жириглайди, тақиллайди. Акбар радиони ўчириб, эшикни очади. Ҳовлига Арслон билан Ортиқ киради. Акбар эшикни қия ёпиб келади. Арслон билан Ортиқнинг таъби хира.

Акбар (*икковига.*) Ўтиринглар. Қоринларинг қалай? Ош бор. Иситиб келаман.

Арслон. Ака, қорнимиз тўқ. Уринманг.

Акбар. Бўлмаса чой ичинглар.

Кетади, ошхонадан чойнак билан пиёлалар келтириб, столга қўяди.
Меҳмонларга чой тутади.

Қалай, тинчмисизлар? (*Арслонга.*) Темурнинг ўқишлари қандай?

Арслон (*ноҳуш*). Чакки эмас...

Акбар. Сиз қалайсиз, Ортиқжон? Марям яхшими? Болалар?

Ортиқ. Раҳмат, ада, юришипти...

Акбар. Авзонинглар бузуқроқ? Тинчликми?

Арслон. Тинчликми деб биз, ака, сиздан сўрамоқчимиз?

Акбар. (*кўнгли нимадир сезиб*). Тинчлик. Нимайди?

Арслон. Ака, қачон қуйиласиз ахир? Найрангларингиз қачон қолади? Яна қанақа жанжал кўтардингиз? Қачон қулогимиз тинчийди? Ахир кўчада юра олмайдиган бўлиб қолдик-ку! Нима, бу шаҳардан кўчиб кетайликми энди? Тўртта неварангиз бор-а!

Акбар. Тўртта неварам бўлса, нима қипти? Салла ўраб, мачитга қатнайми? Ё кавуш кийиб, худойихоналарга юрайми? Бир тақводор қўшнимиз бор, араб ҳарфи босилган китобни кўрса, қуръон, деб ўйлайди — ўзи китоб варақларини йиртиб, муюлишда носвой ўраб сотади, ўшанинг ишини қилайми?

Арслон. Ака, яна тушунмадингиз, яна тутаяқпсиз.

Акбар. Сенлар мени доим шу қиёфада кўрмоқчи

бўласанлар! Сен, Арслон, тўртта неваралик бўлдингиз, энди тоат-ибодатни ҳам ўйланг, деганларинг эсимда!

Арслон. Ака, қизишманг. Олдин сўранг, нега олдингизга келдик экан?

Акбар. Хўш?

Арслон. Бир танишим қўнгироқ қилиб қолди, устингизда жиққа ҳўл костюм, аллақандай ҳамтовоғингиз билан трамвайма-троллейбус юрган эмишсиз. Кейин милиция ходими сизни ушлаб олипти, штраф тўлабсиз. Шу ростми?

Акбар. Рост. Кийимми кўриб, таксичи олмади, трамвай-тролейбусга чиқишга тўғри келди. Нимаси гуноҳ?

Арслон. Нега таксичи олмади?

Акбар. Кийимларимиз ҳўл эди, шеригим оёғида аранг турарди.

Ортиқ. Нега кийимингиз ҳўл эди, ада? Биров сизни сувга итариб юбордими?

Акбар. Ўзим сакрадим. Ўз хоҳишим билан!

Ортиқ билан Арслон бир-бирига маънодор қараб олишади.

Ортиқ. Ада, моржлигингизни биламиз. Авваллари кийимингизни ечиб чўмилардингиз, энди янгича ихтиро қилмоқчи бўлибсиз-да, а?

Акбар. Кийим ечишга вақт йўқ эди.

Ортиқ. Вақт йўқ эди?.. Ҳм... Нега вақт йўқ эди?

Акбар. Одам чўкиб кетаётувди. Қутқариш керак эди.

Ортиқ билан Арслон яна бир-бирига қараб олишади.

Арслон. Қутқардингизми?

Акбар. Қутқардим! Ана, ичкарида ётипти. Қараларинг, ишонмасаларинг.

Арслон билан Ортиқ бир-бирига алаңлаб туришади. Қосим ётган хонанинг эшигини очиб, мўралашади. Қайтиб келиб ўз ўринларига ўтиришади.

Ортиқ. Ие! Бу қаҳрамонлик-ку! Бир одамнинг жонини сақлаб қолибсиз, бу — ҳақиқий қаҳрамонлик! Яшанг, ада! Ўзи (эшик томон ишора қилиб) қанақа одам экан? Садақа-падақа ваъда қилдими?

А к б а р . У нима деганингиз?

О р т и қ . Ха, жонн омон қолишти, ўзи бўладими?

А р с л о н . Кўйинг, Ортиқжон, биласиз-ку, акамиз...
(Ақбарга.) Менга қараинг, ака, идрокка ён бериб, гаплашай-
лик. Ростдан ҳам ўзингизни сувга отиб, ўша одамни
қутқариб чиқдингизми? Шундоқ кан-катта одамни-я?

А к б а р . Ростдан бўлмай нима, кўғирчоқни қутқариб-
манми?

А р с л о н . Шунақасиз-да, ака! Акажон! Доим бизни
маломатга қўйиб юрасиз. Майли, қутқарибсиз, бу — жуда
соз! Аммо ўзингиз биргалашиб чўкиб кетганингизда, ҳозир
қанақа айюҳаннос бўлиши мумкинлигини тасаввур қила-
сизми? Қанчадан-қанча ташвиш, безовтагарчилик содир
бўлишини билармидингиз?! Биз-ку майли, ахир нотаниши
бир одам, деб ўз жонингизга қасд қилибсиз! Мунақа
ишларга аралашини сизга ким қўйилти?! Ахир сиз қут-
қарув командасининг аъзоси эмасиз-ку. Бу ахир сизнинг
ишингиз эмас, ака, бу — бошқаларнинг бурчи!

А к б а р . Сен билан мен бурч деган сўзни ҳар хил
тушунамиз!

О р т и қ . Ада, ҳақиқатда ахир чўкиб кетишингиз
мумкин эди-ку.

А к б а р . Мумкин эди! Аммо шу ишни қилмасам...
Ахир қандай қилиб, қилмай бўлади?! Қандай? Тўғри,
ҳалок бўлишим мумкин эди! Бир марта дангал ўлардим!
Аммо қочиб қолсам, умримнинг охиригача ҳар куни ўлар-
дим! Ҳар куни! Бундан мудқин азоб борми одам учун!

А р с л о н . Ака, ахир биз куйганимиздан, сизнинг
ҳаловатингизни ўйлаганимиздан ачиниб ганириянимиз! На-
ҳот шуни тушунмасангиз?

А к б а р . Менга бунақа ҳаловат керак эмас.

А р с л о н . Доим ўзингизга битта иш орттириб юрасиз,
ака! Бирон ишқал чиқармаган кунингиз йўқ. Хрустал
вазали девордан кўчага улоқтирган экансиз, бировнинг
машинасига тушиб, томини пачоқ қиллпти. Уч юз сўм
бериб, аранг қутулдингиз. Раҳматли онамиз, ўлимлимим,

деб беш юз сўм пулни ёстиги остига яшириб қўйган эжанлар, сиз балки ўша ўлимга аталган пулларни сарф қилиб, қарзингиздан қутулгандирсиз. Бу — майли, шунчаки гап. Аммо ўша сиз кўчага улоқтирган ваза бировнинг бошига тушганда, нима бўларди? Майиб бўларди, сиз қамоқда ётардингиз!

А к б а р . Менинг ховадонимга бунақа ҳаром нарсалар зинҳор кириши керак эмас! Йигирма беш йил мен билан турмуш қилган келиноининг аллақачон феъли атворимни ўрганиб олса бўларди! Йўқ, уни ҳам йўлдан оздирдиларинг! Қоракўл ёқали пальто тиктириб келти, ечиб улгурмасидан, йиртиб ташладим. Бир кути ҳар турли француз атирлари — ҳар биттаси эллик сўмдан арзон эмас. Ҳаммасини синдириб, ховлини этагига кўмиб ташладим, ҳали ҳам ҳиди аримайди, бутун маҳаллага анқиб кетган, бир чақирим наридан димоққа уради. Бари бир келиноинингга сабоқ бўлмади, энди қарасам, сервантда хрустал вазалар пайдо бўлиб қопти! Улоқтирдим! Демак, келиноининг, қўлида хирургик пичоқ, операция пайтида касалнинг жонини сақлаб қолишни ўйлаш ўринга, ундан унадиган совгани ўйлар экаи-да!

А р е л о н . Ака, ахир беморларнинг ўзлари сидқидилдан дарддан холи бўлганлари учун кўнгилдан чиқариб совға қилишади. Келиноийм беморнинг дилини огритмай, деб рози бўлади. Ўзлари сўрамайдилар. Наҳот шуни тушуниш қийин, ака? Келиноиймга берадиганлар ҳам кимдандир ундиради. Ҳозир турмуш тарзи шўнақа! Қанақа юлғичлар бор, кўзингга лўқ этиб қараб туради. Бирон нарса чиқармасанг, иш битмайди. Сиз илмли, маърифатли, зиёли одамсиз! Наҳот шу нарсалар борлигини тан олгингиз келмасе? Қачонгача китобий қондалар билан яшайсиз, ака? Балки келиноийм ўша нарсаларни ўз пулига олгандир, балки сиз у кишини ноҳақ дилини огритгандирсиз, хафа қилгандирсиз. Ахир хотинингиз — хирург, маоши кам эмас! Бирон нарса сотиб оламан деса, қурби етади!

А к б а р . Бир кути француз атирини сотиб олишга

қурби етмайди! Қагча маош олиши маълум. Шунча нарса-ни сотиб олиш учун бир печа ойлаб оғзига қулф солиб қўйиш керак!

А р с л о и . Ха, бўпти. Сиз ҳақдирсиз ҳам. Аммо оқибат нима бўлади? Бировнинг машинасини пачоқ қилиб, уч юз сўмга тушдингиз. Хотинингиз аразлаб уйдап чиқиб кетди, қизиникида яшаб юрипти. Хайҳотдек ховлида бир ўзингиз ҳувиллаб қолдингиз. Болаларингиз ҳар қаёқда, қизингизни бу ерга келтирмайсиз, ҳолингиздан хабар оладиган бирон кимса йўқ. Биз келайлик десак, хуш кўрмайсиз. Хотинини кўрарга кўзингиз йўқ. Баъзи кўшниллар сизни кўрса, четлаб ўтишармиш. Ахир одамлар орасида яшагандан кейин, маълум одатларга риоя қилиш керак-да! Умрингиз узоқ бўлсин-ку, иссиқ жон, бирон кўнгилсиз воқеа рўй берса, тобутингизни кўтарадиган одамлар шулар-ку! Нега ҳаммани зада қиласиз? Сизни ҳатто тўйларга чақирмай қўйишти. Домкомингизни одами айтиб қолди — бир кўшнингиз етти йил азоб чекиб келган экан, бошқаларга кўшилиб кўнгил сўрагани кирмабсиз ҳам! Жеркиб берибсиз!

А к б а р . Нима учун уикига кириб, кўнгил сўрашим керак экан?! Нима, у қон кечиб, Рейхстаг пештоқига байроқ қўндириб келгани — мен уни муборакбод қиларканман? Ёки канал қазиб, саҳрога сув чиқариптими? Ёки қон топиптими? Бўрдоқига мол боқадиган фермада қилган ўғирлиги учун етти йил муҳлатга қамалиб кетган одам! Сенга қолса, мен уикига кириб, кўнглини овлашим, хушомад қилишим, ошини еб чиқишим керак экан-да?! Қай кўнгил билан сен, менинг укам, ўз акангга шундай ҳаром нарсаи раво кўрдинг?! Сен ўз турмуш услубингни менга ҳам юқтирмоқчи бўласан-а! Наҳот мени шу йўлга кирази, деб ўйладинг сен? Наҳот сен мени шу қадар гўл, жиловини бурсам, қайрилиб кетаверади, деб ўйлаган бўлсанг! Билиб қўй, укам, хрустал вазани эмас, ваза қўйилган сервантни чилпарчин қиламан, етти йил қамоқда ётиб келган ўғрининг таоми ўтган томогимни бўғизлаб ташлайман! Аммо кўйингга кирмайман! Чучварани хом

санабсан, ука! Ҳамма бало шундаки, мен урушдан бурун минг тўққиз юз йигирма олтинчи йилда туғилганман, сен эса бир минг тўққиз юз қирқ олтинчи йилда туғилгансан, босмачилар билан курашиб, қўлида милтиқ билан болаларга дарс берган, иккинчи жаҳон урушига биринчилар сафида кетиб, Берлингача жанг қилиб борган, галабага ўз ҳиссасини қўшган, беш марта яраланиб қайтган ва ўша осколкалар асоратидан ўлиб кетган ота тарбиясини олмагансан! Отамиз вафот этганида олти ёшда эдинг, ҳеч нарсани англамасдинг. Отамиз тарбиясини олганингда, ҳақиқий ақида, инсоний қайсарлик, олижаноблик нима эканини билардинг! Нотаниш одамни кутқарибсиз, деб менга дашном берган бўлдинг. Бу ҳодиса менинг ҳаётимда биринчи марта учради. Сенинг ҳаётингда балки мунақа имтиҳон бўладиган, фазилатларингни бу йўсинда синайдиган ҳодисалар дуч келмагандир. Дуч келган бўлса ҳам сен уларга чап бериб ўтгансан, мен бунга аминман! Бу кўйга тушиш, ички нидони бўғиш учун биринчи синовга чап берсанг, кифоя, қолганларига осонликча чап бериб кетаверасан, виждонинг ҳам қийналмайди, уйқунг нотинч бўлмайди. Ҳаёт ўзи шунақа, иложим қанча, деб қабиҳлигинг сабабини ҳаётга ағдарасан, ҳатто қабиҳлигинг учун ҳаётингда керакли далиллар ҳам топасан. Бир эслагин, у пайтлар студент эдинг, Оҳангарон тоғларига институтингдан практикага чиқувдиларинг. Бир студент йигит курсдоши қиз билан кийик ўти тергани чиқишганда, студент қиз оёғи тойиб, жарга кулаган экан. Йигит эса қизни ўлди, гувоҳ бўла олмайди, деб кўрганам йўқ, мен бўлак томонга кетувдим, деган экан. Сен ўшанда қаттиқ изтиробда, зўр газабда қайтувдинг. Сен ҳозир ўша Арслонмисан? Йўқ! У Арслон етмишинчи йилларда ўша тоғлар қўйида қолиб кетган, руҳи ҳали ҳам изғиб юргандир. Агар ўша Арслон ҳозир бўлганида, ака, чўкаётган одамга қўл чўзибсиз, кутқарибсиз, яхши қилибсиз, дер эди, фахрланар эди. Эндиги Арслон бўлса, менга дашном беряпти, ўз ботқоғига торта олмаётганидан азият чекапти. Ахир, укаларим, чў-

каётган одамни кўра туриб, ёрдам бермаслик — бу жиноят-ку! Жиноят! Жиноятга мени итаришга қандай қилиб юракларинг дов берди? Қандай қилиб? Ахир бунақа яшашнинг ўзи — жиноят! Бунақа жиноят учун очик суд қилиш керак! Бефарқликда, тошюрақликда айблаб, жазолаш керак..

О р т и қ . Жуда ошириб юбордингиз, ада... Унчалик эмас-да, ахир. Ҳа, тўғри, унча-мунча нуқсонларимиз бўлиши мумкин. Сиз, албатта бошқача одамсиз... ўз ғояларингиз, шиорларингиз бор, сиз ўша ғояларингиз талабига кўра яшайсиз. Аммо биз, укангиз Арслон, куёвингиз мен, сизни авайлагимиз келади, ғояларингизни байроқ қилиб ҳилпиратманг, кулгили бўлманг, олтмишга кириб қолдингиз, салобатлироқ бўлинг, бачкана ҳаракатларингизни қўйинг, деймиз, сиз ҳеч тушунини истамайсиз.

А к б а р . Шунақами? Қайси ҳаракатим бачкана экан?

О р т и қ . Ўз қизингизнинг айтишича, масалан, сиз аллақанақа китоб сотиб олиб, почта орқали қандайдир ёзувчиларга жўнатармишсиз. Буни қандай тушунини мумкин? Нима, ёзувчилар сизнинг юборган китобларингизга муҳтожми?

А к б а р . Мен ёзувчиларга почта орқали юборган китобларим аллақандай китоблар эмас, ўша ёзувчиларнинг юз минглаб нусхада нашр этилган, сотилмай, магазин тоқчаларида йиллар мобайнида чанг босиб, охири арзонлаштирилган магазинларга силқиб борган китоблари! Китоб-а! Китоб! Китоб учун бундан аянчли, бундан таҳқир қисмат борми ўзи?! Тўғрима-тўғри магазинда сотилмаган китоб арзонлаштирилган магазин тоқчасида пайдо бўлса, қанақа обрўи қолади, қанақа қиймати бор, кимга керак касодга учраган китоб? Ахир шу арзонлаштирилган китобнинг нусхалари учун неча тонналаб қоғоз сарф бўлган, қанчадан-қанча мутахассислар нашрга тайёрлашган, бошмақонадаги юзлаб одамлар меҳнат қилишган, пировардида бу китоб керакмас экан! Демак, ҳеч ким бу китобни кечалари уйқусидан воз кечиб ўқимайди, ҳеч ким шу китоб деб уйига ошиқмайди, ҳаловатини йўқотмайди. Айни бир

пайтда, яна битта шунақа китоб босмахопа дастгоҳларидан қат-қат чиқаётган ва яна биттаси нашрга тайёрланаётган бўлади. Шунини сиз бачкана иш дейсизми! Бу бачкана иш эмас, бу ёзувчиларнинг рўпарасига қўйилган ойнаси, аянчли ҳайкали, деб биламан! Ҳамманинг рўпарасида доим ойна бўлиши керак, токи ҳар бир одам ўз қиёфасини ҳамиша кўриб туриши шарт. Лоақал бир ойда бир марта. Бўлмаса одам башараси қийшайиб, баъзи кезларда махлуқ тусига кириб қолганини ўзи билмай қолиши мумкин. Масалан, Ортиқжон, сизни олайлик. Келинг, ўша ойнага биргалашиб қараймиз. Розимисиз?

О р т и қ (*жилмаяди*). Марҳамат.

А к б а р. Аммо айтиб қўяй, башарангиз қийшайиб кўринса, ойнадан ўпкаламайсиз...

О р т и қ (*беписанд*). Бояги, жазолаш керак, деган шиориңизни амалда кўрсатмоқчимисиз? Ожизлик қиласиз, ада, бекорга уриманг. Мен ўз қиёфамнинг қанақалигини жудаям яхши биламан.

А к б а р. Шунақами? Майли, балки сиз ҳақ чиқарасиз. Лекин ойнага бир назар ташлайлик, а?

О р т и қ елка қисади, Арслонга қараб қўяди.

А к б а р. Эсингизда борми, бир йил бурун, менга насиҳат солган бўлиб, мени бошқарма мудирининг муовинлигига кўтаришмоқчи, девдингиз, гўё мен йўқ, десам, сиз гапимга қулоқ соладигандек. Унда сиз савдо бошқармасида бўлим раҳбари бўлиб ишлардингиз. Шундайми?

О р т и қ. Шундай бўлиши мумкин, ҳозир эсимда йўқ.

А к б а р. Ҳозир эслайсиз. Бу шу қадар ёрқин, бир умр хотирадан ўчмайдиган бахтли онлар бўлганки, эсда қолмай иложи йўқ. Сизлар ўшанда оила-оила бўлиб мудирингиз бошчилигида тахминан ўн киши сайр қилгани тоғ этакларига маёвкага чиққансизлар. Олдин юборилган ошназ-у, дастёрлар боришларингизга ҳамма нарсани тахт қилиб

туришган. Дам оладиган жойларингиз, тошдан-тошга шарақлаб оқиб тушаётган сойнинг бўйида, мажнунтоллар эгилган майсазорда бўлган. Эсингизга тушяптими, Ортиқжон? Балли! Қиттай-қиттай отгансизлар, кабоб егансизлар, волейбол ўйнагансизлар, яна ичгансизлар, кайф авжида! Шўхлик қилгансизлар, майсага юмалагансизлар, курашгансизлар. Мудирингиз Шарипов ҳазил йўлига сизни от қилиб минган, хивич билан сизни урган, сиз ўйноқилаб йўргалагансиз, кейин Шарипов эркалатиб, сизни яна хивичлаган, той бўлиб кишна, деган, сиз той бўлиб кишнагансиз! Шарипов ўт олиб, олдингизга ташласа, сиз ўтни ҳам еб ташлардингиз!..

О р т и қ нинг ранги оқаради, у кўзини ердан узмайди. Арслон ичидаги газабини аранг босиб ўтиради.

А к б а р . Бу гапларни менга сизнинг хотинингиз, менинг қизим Марям ҳазил йўлига мароқ билан гапириб берган эди. Менга деб, нотўғри айтдим, онасига гапириб берган эди, мен кўшини хонада ишлаб ўтирувдим. Ушанда Марямни эркалатиб, нукул «Биби Марям», «Муқаддас Мария», деб атаган экансиз. Марямнинг огзи қулоғида. Узингиз Муқаддас Мария кимлигини биласизми?

О р т и қ индамайди.

Мен сиздан сўраярман. Ё ҳа, денг, ё йўқ!

О р т и қ . Яна ўша гап. Сизни менга муносабатингизни жудаям яхши биламан. Марямга совчи қўйганимизда, савдогар деганингиз. Ҳеч тақдирга тан берганингиз келмайди. Ҳатто тўйгайм бош қўшмагансиз. Қаёққадир жўнаб кетгансиз, чунки тўй сизни раъйингизга қарши бўлган эди. Тўйиниям азага айлантириб юборгансиз. Бечора Марям, хотинингиз қанчалар йиғлашган, ўз қизингизга ёвдай қарайсиз-а. Иккита фарзанд кўрдик, сиз ҳамон тан олгингиз келмайди. Доим кир қидирасиз, қопмоқчи бўласиз!

Талайсиз! Боя очик суд қилиб, жазолаш керак, девдингиз, энди қанақадир «Муқаддас Мария» билан чалмоқчи бўласиз.

А к б а р . Муқаддас Мариянинг исмини биринчи бўлиб сиз айтган экансиз — ўша майсазорда! Соё бўйида! Той бўлиб кишнаганингизда! Хўш, Муқаддас Мария ким? (*Арслонга.*) Арслон, сен биласанми?

А р с л о н (*ижирганиб*). Русларнинг худосидир-да... Нега энди шу номга ёпишиб олдингиз?

А к б а р (*ганга эътибор бермай*). Мана, Арслон ҳам аниқ билмас экан. Ҳа, нечук Муқаддас Мария деган ном тилингизга келиб қолди?

О р т и қ . Ўшанда Рая деган ходимамиз шунақа девди, менга ёқиб кетиб, қайтара бошладим. Шундан ҳам ўян қидириш керакми энди?

А к б а р . Муқаддас Мария, яъни Биби Марям Исо пайгамбарнинг оналари бўлади. Муқаддас Мария эр кўрмай, ҳомиладор бўлиб қолган. Оллоҳнинг руҳий ихтиёри билан. Шунинг учун Исо пайгамбарни худо назарига дахлдор, деб одамлар фараз қилишади. (*Бир оз жимиб қолади*). Ортиқжон, шу ростми?

О р т и қ . Нима, Исо пайгамбарнинг худо назарига дахлдорлигими?

А к б а р (*синовчан тикилиб*). Тойчоқ бўлиб кишнаганингиз.

О р т и қ бошини четга ўгиради.

Ҳазил, деб одам нималар қилмайди, дейсиз, ука? Нима бўпти? Ҳеч гап эмас. Шариповни миндириб беш-ўн қадам йўргалабсиз, нима бўпти, белингиз синмапти-ку?.. Кишнабсиз, одамларни хурсанд қилибсиз... Лекин шу арзимас хангома эвазига муовин бўлиб олдингиз, тагингизда машина. Дастурхонингизда анвои мевалар — бананлар, ананаслар, алламбало ичимликлар... Болаларингизга ўша анвои меваларни едирганингизда, ол, е, буларга мен хўжайи-

нимни устимга миндириб эришганман, бу меваларни тойчоқ бўлиб кишнаб, сассиқ ўт ямлаб тонганман, дейсизми? Болалар бу хизматларингизни билиши керак, акс ҳолда қадрингизга етишмайди... *(Жимиб қолади.)* Агар раъйингизга юрсам, Ортиқжон, устимга кимнидир миндиришим, той бўлиб кишнашим, сассиқ ўт ейишим керак бўлиб қолади. Наҳот мени ўзингизга ўхшатмоқчи бўлсангиз, наҳот ўз башарангизни меникидан аъло, деб билсангиз?! Ахир башарангизни тўғри одам кўрса, ҳушидан кетиб қолади-ку!..

А р е л о н . Ака, жуда ҳаддингиздан ошаверманг, каттаман деб! Сая эви билан-да!

А к б а р *(укасининг гапига қулоқ солмай)*. Ҳали сиз мени йўлга солмоқчи бўлдингизми? Мени ўз сўқмогимдан олиб, сассиқ ботқоқлардан ўтган йўлингизга қўймоқчи бўлдингизми? Раҳмат! Сиздан шунча мурувват кутмовдим! Наҳот шу сиз эришган қулайликлар, тўқисликлар, имтиёзларининг баҳоси шу қадар баланд? Наҳот шу анвойи мевалар, машина, алоҳида уй — шу қадар қимматки, эвазига одам ўзи учун энг муқаддас зуннорни бўйнидан узиб ташласа? Менга қаранг, Ортиқжон, хўжайинингизнинг тагин ҳам инсофи бор экан, ҳамиятингизни аяпти. Агар у, эшак бўлиб ҳанграб бер ёки чўчка бўлиб чийиллаб бер, деса чийиллармидингиз?

А р е л о н *(чидай олмай)*. Ака, бас! Тўхтатинг!

А к б а р *(ўшқириб, укасига)*. Сен тек ўтир!! *(Ортиқжа.)* Чийиллармидингиз? Ортиқжон?.. Чийиллардингиз!!! Фақат керагидан олдироқ чийиллаб қўйманг. Янги амалнинг ҳиди чиққанда чийиллайсиз. Агар бемаврид чийиллаб юборсангиз, бевақт қичқирган хўроздек, каллангизни узиб ташлашади.

О р т и қ *(столни бор кучи билан уради)*. Бас қилинг! Ҳаддингиздан ошманг! Сиз ким бўлибсиз? Мен нима — сизга қаровманми, нон-еув сўраяпманми? Сиз нима, прокурормисиз?! Прокурорлигингизни кўрсатиб қўяман! Қизингизни итқитиб ташлайман, ўтирасиз ойтовогингизни ёнингизга олиб!

А к б а р . «Ойтовоқ?» Яна қайтаринг, марҳамат қилиб.

О р т и қ . Ойтовоқ!

А к б а р . Шу оғиз, шу тил сизникими?

О р т и қ . Кимники, бўлмаса?!

А к б а р . «Муқаддас Мария», «Биби Марям», деган иборалар ҳам шу оғиздан чиққанми? Ё тавба!!! Демак, битта оғиздан ҳам ширин, ҳам ифлос сўзлар чиқаверар экан-да? Қайсинисига ишониш керак? Қайсиниси рост! Менимча, кейингиси рост бўлса керак. Биринчиси ҳар аҳтимолга бирон чўнтагингизда тураверади. Пайти келганда, шартта чиқарасиз-у, ҳаммани лол қолдирасиз! Ўзингизни олижаноб, зийрак ва меҳрли одам қилиб кўрсатиш учун! Шунақами? Энди менга бир нарсани айтинг-чи, қуёв, сиз қайси бири билан яшайсиз? Муқаддас Мария биланми ё Ойтовоқ биланми? Қайсиниси билан?

О р т и қ . Қайсиниси керак бўлса, шуниси билан!

А к б а р . Демак, биринчиси қулай пайтда — Муқаддас Мария билан яшайсиз, иккинчиси қулай пайтда — Ойтовоқ билан. Тўғри тушунган бўлсам, битта ўзингиз ҳам Муқаддас Мария билан яшайсиз, ҳам Ойтовоқ билан! Бу қийин эмасми? Ё ўзингизни ҳам икки қисмга бўлиб қўйганмисиз? Бир қисми Муқаддас Марияга, иккинчи қисми Ойтовоққа? А? Декабриетлар.

А р с л о н . Ака! Нималар деб алжиллаяпсиз? Декабриетлар дейсиз (*хитоб*), ҳозирги гапга декабриетларни нима алоқаси бор? Ақлингиз жойиндами? Нима деяётганингизга ўзингиз тушунасизми, ака?

А к б а р (*ўзини тугиб*). Сени ҳали хабаринг йўқми бу иборадан?

А р с л о н . Сенат майдони, Петербург. Исён. Декабриетлар. Ким билмайди бунни?

А к б а р . Тўғри.

Пауза.

(*Ортиққа.*) Куёвтўра! Айниқса сиз бу иборани яхши биласиз. Ҳали эсингиздан чиқмаган бўлса керак. Ўшанда сиз амал поғонасидан энди-энди кўтарилиб бормоқда эдингиз. Шунинг учун ўзингизни ўта камтар, ишга берилган қилиб кўрсатиш учун бир неча йил мобайнида биронта курортга бориб дам олмагансиз. Отпускани фақат қишда, декабрь ойида олардингиз. Беш-тўртта ўзингизга ўхшаган камтар улфатларингиз ҳам шунақа декабрь ойида отпускаи олишарди. Сизлар ўшанда ўзларингизни гурур билан «декабристлар» деб атагансизлар. Эсланг, аллақайси заводнинг бўшаб қолган пансионатини таг-туғи — ошпазларидан тортиб, массаж қиладиган жувонларигача сотиб олардингиз. Ҳамма нарса муҳайё: фин «Сауна»си, гиламлар, биллиард, антиқа жиҳозлар, турли-туман таомлар, анвои ичимликлар, ту누ка идишли пиволар, бир кечага бориб хизмат қилиб кетадиган машшоқлар, раққосалар, жононлар... Кайф-сафо, тараллабедод! Шундай жойни сизлар «сургун», ўзларингизни эса «декабристлар» деб атабсизлар!.. Наҳс урган шахвоний ҳаётни «сургун», деб аташ, бадмаст иштирокчиларини «декабристлар» дейиш... Қандай разолат!

А р с л о н . Ака, энди булар шунчаки ҳазил йўлига...

А к б а р (*гапини бўлиб*). Ҳазил йўлига? (*Ортиққа.*) Органдагиларга топширган справкангиз ҳам ҳазил йўлига-миди? Эсингизда бўлиши керак, ўша ишратхоналарингизни сири очилиб, тегишли идоралар шуғуллана бошлаганда, типирчилаб қолувдиларингиз. Энди силжий бошлаган амалингиз чилпарчин бўлиши мумкин эди-ку — сиз аллақайси йўл билан справка олиб келиб топширгансиз!

А р с л о н . Справка топширган бўлса, бунинг нимаси ёмон?

А к б а р . Справканинг мазмуни «мен жинсий ожизман», яъни медицина тили билан айтганда — «импотент»-ман, «маиший ишларга ярамайман», дейилган экан. Ўз қўллари билан топширган эканлар!..

О р т и қ . Оғзингизга қараб гапиринг! Сизни ҳам тилингизни тийиб қўядиганлар топилади!

А к б а р . Ҳм! Энди пўлисага ўтдиларми?

О р т и қ . Нима ҳаққингиз бор мени ҳақоратлашга? Нима ҳаққингиз бор?!

А к б а р . Мени жосусликка итаришга нима ҳаққинг бор? Менинг ардоқларимни, байроғимни тепкилашга нима ҳаққинг бор?!

О р т и қ (Арслонга). Ана, ўртоқ, акангизни кўриб қўйинг! Қизи менинг қўлимда, шунгаям андиша қилмаяпти бу одам. Ўз фойдасини билмаган!.. Гапга қулоқ солмайсиз, Арслон, акангиз аллақачон ақлдан озиб қолган! Мажбурий равишда жўнатиш керак, даволаш керак! Бу одам жамият учун хавfli унсур! Арслон оғайни, гапимга унанг, ўзингиз телефон қилинг...

А к б а р . Сизлар бу ерда қолиб, мен жиннихонага боришим таажжубли эмас!

А р с л о н . Ака, тилим бор, деб валдирайверманг!

А к б а р . Тек ўтир сен! Ҳали сенинг башарангга ҳам ойна тутаман, кўрасан сен ҳам турқингни!

А р с л о н . Раҳмат! Битта ойна ҳам кифоя. Биз сизнинг манфаатингизни кўзлаб келувдик, ҳамма нарсани расво қилдингиз! Энди биз кетамиз. Нимаики бўлса, ўзингиздан, ўз хулқингиздан кўринг! Биз сўнгги марта сиз билан суҳбатлашиб кўрмоқчи эдик, ҳаммасини яна ўзингиз буздингиз! Сизни ўзи эпақага солиш учун бошқа чора керак экан...

А к б а р . Сен ҳам шу фикрдамисан, Арслон! Шунча куйиб гапирганларимни эси оққанликка йўйдингми? Наҳот фикрларим руҳий касалникига ўхшаса?.. Унда билмай қолдим, ким руҳий касал...

А р с л о н . Келиноним ҳам инкор қилмаяптилар — у киши врач. Кечирасиз, ака, шуларни юзингизга айтишга тўғри келди, нима қилайлик, ўзингиз тушунини истама-сангиз. Энди бизга жавоб.

А к б а р . Тўхта! Икки оғиз гапим бор сенга. Бир кунмас бир кун айтишим керак эди бари бир. Сенлар энди мени қўймайсан, билдим.

Арслон. Бўла қолдинг, шошилиб турипмиз.
Акбар. Шошма, ўтир!

Акбар шошмай туради, уйга кириб, докага ўроғлиқ нимадир олиб чиқади, столнинг четига қўяди. Эшик остонасида Қосим пайдо бўлади, бир оз хушига келолмай, анграйиб туради. Арслон акасига ишора қилади.

(Қосим томон ўгирилиб.) Э, Қосимжон ошна, турдингизми? Уйғотвордик шекилли, а? Биз бу ерда хўп бақирдик. (Ўрнидан туриб Қосимга яқинлашади.) Уйғотганингиз жуда саз бўлди! Мен ҳозир сизни қариндошларим билан таништириб қўяман. Марҳамат! (Қосимнинг енгидан ушлаб олиб келади). Сизни булар танинади. Сиз булар учун менга «қанақадир ҳамтовоқсиз». Потаниш бўлмаслик учун таништириб қўяй. Томошамиз кейин давом этади.

Қосим. Ассалому алайкум.

Арслон билан Ортиқ совуққина саломлашишади.

(Акбарга.) Қанақа томоша?

Акбар. Ажойиб томоша. Пулсиз. Ҳозир ўзингиз кўрасиз. Аввал томоша ижрочилари билан танининг — бу киши Арслон, менинг укам, фан кандидат, ривожланётган мамлакатларнинг бирига бориб тўрт йил ишлаб келган.

Қосим (Арслонга). Яхшимсиз?

Акбар. Бу киши — Ортиқжон Ҳонимов, куёвим! Бошқарма мудирининг муовини. Ўтга жуда ўч!

Қосим (Ҳеч нарсага тушунмай). Қанақа ўт?

Акбар. Кейин айтиб бераман. Кейин. Мени кўрганги борганингизда.

Қосим. Қаёққа кўрганги борганимда?

Акбар. Жиниҳонага!

Қосим. Нималар деяписиз, ошна? Ҳеч нарсага тушун-
маяпман. Жиннихона деганингиз нимаси?

Акбар. Жиннихона-да! Шуниям билмайсизми? Ҳеч
қачон эшитмаганмисиз? Ундоқ бўлса, сўранг булардан,
булар яхши билишади. Балки бориб, бош врач билан
гаплашиб ҳам келишгандир.

Арслон (*ўшқириб*). Ака, бас! Алжилламанг! Энди
бу киши олдида ҳам майна бўлмоқчимсиз?

Акбар (*укасининг гапига эътибор бермай*). Утиринг,
Қосимжон. Мана — чой, томогингизни хўллаб олинг.

Қосим таажжубланиб ичелани олади, чой хўнлайди.

Қосим. Ўзи нима бўляпти?

Акбар. Суд бўляпти! Қайсар ака ва бебош қайнота
устидан! Суднинг ҳукми аллақачон аниқланган! Бугун
улар ҳукмини амалга ошириш учун бу ерга келишган!
Маҳбус мен бўлганим учун охириги сўзини олмоқчиман.
Ижозат борми?

Арслон билан **Ортиқ** жавоб беришмайди. Қосим гоҳ уларга,
гоҳ Акбарга олазарак қарайди.

Сукут — розилик аломати. Бошладик... (*Бир печа да-
қиқа жим ўтиради.*) **Арслон**... Мана энди эсла. Хорижий
мамлакатга кетишнинг керак, хужжатларингни расмийлаш-
тираётган бир пайт эди. Шу муносабат билан иш бузил-
маслиги учун хотининг Саиданинг туғилган кунини баҳона
қилиб, бир тўда раҳбарларингни уйингга меҳмонга чақир-
ган эдинг. Институтнинг директори кайфи ошиб қолиб,
Саиданинг кўлларини хўн ўпган, ташчага тушиб, белидан
маҳкам олган, ёғли лабларини хотинингни томоғига бос-
ган. Сен ўзингни кўрмаганга солгансан, юмушга уннаган
қилиб, ошхонага чиқиб кетгансан. Ярим ой ўтар-ўтмас
хотининг, местком Ялтага арзон путёвка бермоқчи, борсам
нима дейсиз, путёвка куйиб кетади, деганида, майли, бориб

кела қол, анчадан бери дам олмагансан, дегансан. Хотинингни жўнатгансан, ҳафта ўтмай, институтнинг директори ҳам Ялтага кетган. Сен, тасодиф, деб ўйлагансан. Бир шерингни Ялтада хотининг билан институтинг директорини кўрган экан, оқизмай-томизмай, келиб сенга ҳаммасини айтган. Сен қулогингни кар, кўзингни кўр қилиб олгансан. Бу гап директоринг хотинининг ҳам қулогига етиб борган экан, у уйингга келиб, жапжал кўтарган, сени ҳезалак деган. Аммо сен бунга чидагансан. Ялтага бориб хотинингни олдинга солиб келмагансан, директоринг тумшугига мушт туширмагансан! Чунки сенинг ҳаёт-мамотинг, ривожланаётган мамлакатга кетишларинг масаласи унинг қўлида эди! Хотинингни ҳам орзуси шу эди! Шунинг учун у курортдан қайтиб келганида, чурқ этмадинг, жапжал кўтармадинг, уйингдан чиқиб кетмадинг! Аксинча, ўзингни билмаганга, эшитмаганга солдинг, директоринг қолдигига шерик бўлиш учун хотининг ёнига кириб ётдинг.

А р с л о н . Бўхтон! Бўлмаган гап! Ўзингизнинг мафкураингиз бузуқ! Ниятингиз ёмон! Одамларнинг бегараз ҳаракатларини ёмон, ўзингизнинг ҳаром тахминларингиз билан ўлчайсиз! Сиз галамис, ҳасадгўй одамсиз! Сиз ҳаётда нуқул ифлос, қинғир нарсаларни кўрмоқчи бўласиз! Сиз илонсиз! Чаёнсиз! Теккан нарсангизни заҳарлайсиз! Битта гулдан ари асал, илон заҳар тўплайди. Сиз нуқул заҳар тўплайсиз! Сиз илонсиз! Илоннинг бошини мажақлаб ташламаса, ҳамма нарсани заҳарлайди! Сиз ҳақиқатда хавфли унсурсиз! Сизни жамият ҳаётидан юлиб-ажратиб, махсус изоляторда сақлаш керак!.. (*Фигони чиқиб.*) Саида бошқа курортда бўлган, Қаримов — бошқа курортда! Улар умуман бир-бирларини кўришган эмас!

А к б а р . Кўришган эмас! Нега бўлмаса шеринг гап топиб келди?

А р с л о н . Наҳот тушуинмасангиз? Хорижий мамлакатга боришга унинг ҳам илинжи бор эди. Нима бўлса

хам нияти мени Каримов билан уриштириб қўйиш эди; Менинг ўрнимга ўзи кетмоқчи эди! Шунинг учун директорнинг пинжига кираман, деб у Ялгага жўнаган, қўй сўйиб олиб борган, коньякларни тахлаб ташлаган, Каримовнинг хизматларини қилган, буёққа хотиним устидан уйдирма, бўҳтон кўтариб келган! Мени шу қабиҳ усул билан майиб қилмоқчи, қулатмоқчи бўлган! Аммо мен тузоғига илинмадим! Чунки мен билардим — у маккор, ориятсиз рақиб эди.

Телефон жиринглайди.

Қосим (*кескин ўрнидан туриб*). Акбар ака, кечирасиз, бу қўнгироқ менга бўлиши керак, олсам майлими?

Акбар. Марҳамат, Қосимжон, олаверинг.

Телефон жиринглашда давом этади. Қосим югуриб бориб, телефон трубкасини олади.

Қосим (*ҳаяжонда*). Лаббай?

Телефонда овоз. Қосим Мансурович, сизмисиз?

Қосим. Ҳа, менман, Мансуровман. Қўнгироғингизни кутаётувдим.

Телефонда овоз. Қосим Мансурович, қабул қилиш масаласи ўзгаргани йўқ. Ярим соат ичида етиб кела оласизми? Агар иложи бўлса...

Қосим. Илож бор! Албатта етиб бораман! Албатта! Ҳозир йўлга тушаман.

Телефонда овоз. Бўпти. Қутамиз.

Телефон қисқа «ду-ду»лайди. Қосим телефон трубкасини қўяди, ҳаяжонда Акбарга қарайди.

Акбар (*шошилиб*). Мана, костюмингиз тайёр, Қосимжон, тезда кийиниб чиқинг.

Қосим столдан дазмол босилган костюм-шиммиши юлиб олади,
уйга югуради, зум ўтмай, кийиниб қайтиб чиқади.

Қосим. (Ақбарга ва ўтирганларга). Мени айбга
буюрмайсизлар... Зарур иш чиқиб қолди. Кечирасизлар...

Ақбар. Гапни кўпайтирманг, Қосимжон. Узнинг
ўринмас ҳозир. Чоппинг!

Қосим. Бўпти! Раҳмат! Кетдим. Такси оламаи.

Ақбар. Қосимжон, албатта қайтиб келинг! Кутамаи!
Ўша ёқдан нари жўнаб қолманг — мени хафа қиласиз.
Кутамаи. Оқ йўл, Қосимжон!

Қосимжон. Раҳмат, Ақбар ака! Раҳмат. Албатта
қайтиб келамаи. Ахир патижасини сизга айтишим керак-
ку! Албатта келамаи!

Югуриб чиқиб кетади. Орага оғир жвмлик чўқади. Ақбар жойига
ўтиради, Арслонга тикилади.

Ақбар (Арслонга). Ўртоғингни маккор, ориятсиз
рақиб, гапларини ёлгон, уйдирма, дединг, а?

Арслон. Ҳа, ориятсиз рақиб, дедим!

Ақбар. Ҳм. Нега бўлмаса қайнотанг прокурорлик
вазифасидан олинганлигидан кейин, ўша машмашани кўз-
габ, хотинингни ҳайдадинг. Бир ойдан кейин? Нега курорт-
дан қайтиши билан шу ишни қилмадинг? Чунки қайнотанг
унда ўз жойида ишлар, ишдан четлатилмаган эди. Қайно-
танг устидан тушган апошим хатлардаги тухматлар текши-
риш натижасида биронтаси ҳам тасдиқланмади, қайно-
тангни яна ўз вазифасида тиклашди. Сен шу заҳотиёқ
югуриб боргансан ўшанда! Хотинингдан узр сўрагансан,
қайнотангга ялингансан! Директоринг Ялтада пайтида
вақтинча унга топшириб қўйган хотининг яна уйингга
қайтиб келган, яна ҳеч нарсани кўрмагандек, гўё хотининг
ўртада олинг-олинг бўлмагандек, яшаб кетгансизлар! Сабр
таги роҳат, дейишганларидек, ҳеч қанча вақт ўтмай, Гви-

деяга жўнаб кетдиларинг! Шунча таҳқирлашиш, уйқусиз, азобли туллар эвазига олдиларингга суяк қилиб Гвинеяни ташлашди! Бу суяк шу қадар мазали эдики, эр-хотин ўлжага шаппа ташландиларинг! Икки йил мобайнида бир-галашиб суякни обдан гаждиларинг, кейин суякни қоқувдиларинг, ичидан «ГАЗ-24» — «Волга» тушди. Икки йил деганда, отпусकाга қайтиб келдиларинг. Олдиларингга ташланган суяк шу қадар ширин эдики, тўймадиларинг, иштаҳаларинг очилиб кетди, энди навбатдагисидан нима тушаркин, деб яна суяк қоққиларинг келиб қолди. Яна икки йиллик муддат контрактга қўл қўйиб келдиларинг. Даставвал кетаётганингда онамизнинг кўзлари ожизлашиб қолган эди, отпусकाга келганингда аранг кўрардилар. Сен онангга гамхўрлик қилган бўлиб, уйингга олиб кетдинг. Ўглинг лагерда, ўзларинг чек солинган сумкани қўлтиққа босиб, «Волга» олиш билан кун-уззукун бандсизлар. Магазиндан базага, базадан магазинга югурасизлар. Қимсасиз уйингда бечора ногирон онамиз якка ўзлари қолиб кетган. Бир кун гандираклар шкафага бориб уриштилар, шкаф устидаги самовар бошларига тушиб, онамиз бир неча соат ҳушсиз ётиптилар. Ушадан кейин кўзлари мутлақо кўрмайдиган бўлиб қолди, саломатликлари ҳам кескин ёмонлашиб кетди. Аммо сен шуни била туриб, кетишингни бекор қилмадинг. Қайтага, онамиз ўлиб қолса, сафаримиз чатоқ бўлади, маросимлари билан ўралашиб қоламан, деб ҳужжатларинг чалалигини рўқач қилиб, эр-хотин Москвага жўнавордиларинг. Онанинг аҳволи оғирлашиб бормоқда, қолиш хавфи эди. Хайрлашаётиб, онамиз йиғлаган, сени бўлак кўра олмаслигига ақли етган эди. Бу хайрлашиш — хайрлашиш эмас, видолашув эди. Сен алланималар, деб онамизни юнатгансан, ёстиги остига бир пачка пул тиқиб қўйгансан. Беш юз сўм! Улим тўшагида ётган онамиз беш юз сўм пулиниги нима қиларди? Қолва олиб ермиди? Ёки саккизтепкилик атлас олиб киярмиди? Сен ҳамманг ўзингга ўхшайди, деб ўйлайсан!

А р с л о н . Мен унақа ўйламайман!

А к б а р . Ўйламайсан? Одил деган ўртоғингни эсла! Билмай, ўглининг кўзига йод қуйиб юборишганида, ўша захотиёқ, клиникага олиб бориш керак, деб, сенга телефон қилишган! Сен ачингансан, койингансан, аммо машинангни бузуқ, дегансан. Бир дўстинг ёрдамингга муҳтож пайтида сен кўл чўзмагансан! Балки ўшанда югуриб борганинда, мунчоқдек ўгли кўр бўлиб қолмасмиди!

А р с л о н . Машинам ҳақиқатда бузуқ эди! Нима, меникидан бўлак машина қуриб қоптими? Кўча тўла машина!

А к б а р . Ҳа, сен шунга ҳам сабаб топасан! Сенда хамиша далиллар бор! Далилларинг бор, сени суд қилиб бўлмайди, аммо оналар бошига самовар тушиб, бир ойга етмай ўлаверади, нораства болалар гавҳар кўзларидан жудо бўлади, еттига фарзанд отасидан етим қолиб кетади.

А р с л о н . Етим? Нима, деб валдираяпсиз?

А к б а р . Ахир бу воқеа рўй берганига ҳали бир йил ҳам бўлмади-ку! Дарров унутиб юбордингми? Машинангда одам босиб, қанча пуллар бериб, хотинидан тилхат олганинг эсингдан чиқдимми? Хотини, даъвом йўқ, эрим ўзини машина тагига ташлайман, деб уйдан чиқиб кетувди, деб сенга тилхат берган эди.

А р с л о н . Ростдан шунақа бўлган. Ўзи шунақа экан. Пияниста экан. Топганини ичар экан. Оиласига қарамас экан. Бунақа дардисар эрдан қутулганига уйдагилари ҳам хурсанд бўлишган!

А к б а р . Етим қолганлари учун балки сенга раҳмат ҳам дейишгандир. Оёғинга йиқилишгандир!.. Машинанг бузуқ эмас эди ўшанда! Ялтадан келаётган Қаримовни кутиб олишинг керак эди!..

Арслон индамайди.

(*Арслонга*). Нега ўшанақа қилдинг, Арслон? Нима учун?

А р с л о н . Нима қилибман? Нима?

А к б а р . Беш юз сўм пул... онамизнинг ёстиғи тагига тиқиб қўйгансан?

А р с л о н . Нега бўларди? Онам бўлганидан кейин, бе-
ришим керак-да. Бурчим.

А к б а р . Сен пора бергансан. Онангга ҳам пора бер-
гансан. Каримовга — институтнинг директорига кўпроқ
бергансан, албатта. Аммо онангга шу ҳам кифоя эди. Даф-
нига, унча-мунча маросимларига етиб берар, деб ўйлаган-
сан. Ўлимида ўзинг бўлмаганингдан кейин, кўп пул ишла-
тишининг нима фойдаси бор? Ўзинг бўлганингда аямасдинг!
Одамлар назарида обрў орттириш учун! Ўз онасининг ўли-
мидан ҳам фойдаланиб қолиш учун!

А р с л о н . Сиз нималар деяпсиз ахир, ака?! Мени
мутлақо разил, малъун одамга чиқариб қўйдингиз-ку!
Обрў орттириш, дейсиз! Пора дейсиз! Қанақа пора?
Нима учун пора?

А к б а р . Кўзи ожиз, ногирон онамизни уйингда ёлғиз
ташлаб кетганинг учун — пора! Бошига самовар тушиб
кетгани учун — пора! Кўзлари батамом кўр бўлиб қолгани
учун — пора! Соғлиқлари ўшандан кейин кескин ўзгарган-
ни учун — пора! Умрлари қисқаргани учун, ажалдан бу-
рун ўлганлари учун — пора! Еттита бола етим қолгани
учун — пора! Дўстинг фарзанди бир умр дунёни кўрмай
ўтиши учун, жосуслигинг учун, жаллодлигинг учун —
пора!!!

Ҳамма жим. Оғир сукунат. А к б а р докага ўроғлиқ пулни Арслон
олдига ташлайди.

Ма! Ол! Ўлим тўшагида ётган онамизнинг ёстиғи
тагига тикқан пулларинг. Тийинига ҳам теккан эмасман!
Яна одам босганингда яраб қолар! Ё Ялтага бориш учун
хотинингга путёвка олиб берарсан!

А р с л о н индамайди. Қимир этмайди. Ортиқ бошини қўллари
билан чапгаллаганича букчайиб ўтиради.

Онамизнинг — сен ажалини тезлаштирган онамизнинг

қабрига қора тош қўйдим. Ўз меҳнатим — кечалари ухламай, кимларнингдир диссертацияларига рецензия ёзиб топган пулларимга!

Жимлик.

Нега ўшанда қолмадинг, Арслон? Нега кетишдан воз кечмадинг? Ахир онамизнинг омонатлигини, кўпга борса, бир ойлик умри қолганини билмай иложинг йўқ эди-ку?! Наҳот ўша серилик суяк волиданг умридан қиммат бўлса?! (*Тўсатдан бақиради, бошига муштлайди.*) Қанақа қилиб тинч ухлайсан?! Қанақа қилиб гердайиб юрасан? Қандай хотининг ёнига кириб ётасан?! Қаримовдан қолган олқиндини?! Эй, парвардигор! Наҳот шу ожиз кимса менинг отамдан бино бўлган?! Наҳот шу қўшмачини менинг онам туққан?! Наҳот мен шу ҳанаротлар, махлуқлар, йиртқичлар орасида яшашим керак?!

О р т и қ . Бу жазава! Арслон, ўтинаман, ҳозироқ телефон қилинг! Ҳозироқ! Бўлмаса, ўзим чақираман!..

Ортиқ сакраб ўридан туради, телефонга отилади, аммо телефоннинг ўзи шитоб билан жириглайди.

А к б а р . Тегма телефонга! (*Югуриб бориб трубкани олади.*) Алё!!

О р т и қ билан А р с л о н , бири-кетин чиқиб кетишади.

Тоҳирнинг овози . Ада! Алё!

А к б а р . Тоҳир! Тоҳиржон! Болам!

Тоҳирнинг овози . Ада? Алё!

А к б а р . Овозингдан ўргилай, болам! Эшитаман! Гапир! Гапиравер!

Тоҳирнинг овози . Ада! Суд мажлиси тугади! Биз ютдик, ада! Ўқитувчини оқлашди! Тухмат қилганларнинг ўзлари жавобгарликка тортиладиган бўлишди! Ада,

биринчи мустақил ишим! Биринчи мустақил ишим ютди, ада! Ҳақиқат ютди! Ҳақиқатни топиб бўлмайдн, деганларига энди ишонмайман, ада!

Акбарнинг кўзларидан ёш оқади. У гапга олмайди.

А к б а р (*аранг*). Раҳмат, ўғлим, раҳмат!.. Ҳаёт бари бир яхши! Яхши! Чунки ҳаётда сенлар борсанлар! Сенга ўхшаганлар! Номни ўзгартиришга кўнмаган режиссёрлар! Одамларга кўприк қуриб бериш учун жонини аямаган қосимлар! Ўз байроғига эгалар!.. Сени яратиб, чакки қилмаган эканман! Ўлсам, кўзим очиқ кетмайди! Мен бунга амнинман!

Т о ҳ и р н и н г о в о з и . Ада! Нега овозингиз бунақа? Илтимос, ада! Аямни олиб келинг! Мен аям билан гаплашдим. Ўзлари ҳам мулзам, кечиринг аямни! Ада, илтимос сиздан, кечиринг!..

Шу пайт кўча эшик қия очилади, остонада беш яшар қизча кўринади. Ингидан кўзларида ёш, жажжи кўлчалари билан қовоғини ишқалайди. Акбар телефон трубкасини қўяди.

А к б а р (*қизчани кўриб*). Ие, Зулфия! Қизим! Нега йнглаяпсан? Ким сени хафа қилди? Кел буёққа! Мен сенга жвачка олиб қўйганман. Кела қол, қизим!

З у л ф и я ховлига киради. Акбар дераза тоқчасидан сақич олиб, Зулфияга беради.

(*Зулфияга*). Ма, қизим! Ананай! Очиб берайми?

Зулфия «ҳм» деб, бош иргайди. Акбар сақичнинг қоғозини йиртиб, қизга беради.

Ма, қизим, оғзингни оч!

Қизча оғзини очади, Акбар оғзига сақич солади.

Қани, энди айт-чи, нима учун йиғлаяпсан? Нима бўлди?

Зулфия (*энтиқиб*). Оқиб тетти...

Акбар. Оқиб кетди?

Зулфия. Ҳм...

Акбар. Нима оқиб кетди?

Зулфия. Болам... оқиб тетти... алиқда...

Акбар. Ариқда?

Зулфия. Ҳм...

Акбар. Қўғирчоғингми?

Зулфия. Ҳм...

Акбар. Э, шунақами? Ҳозир қараймиз...

Акбар уйнинг орқа томонига чиқади ва ҳўл қўғирчоқ билан қайтади.

Акбар (*Зулфияга*). Шуми қўғирчоғинг?

Зулфия. Ҳм, шу.

Акбар. Омборда тиқилиб ётган экан. Бугун ўзи ҳам-ма сувга тушадиган кун экан... Зулфия, ивиб кетипти боланг. Кўйлагини қуритиш керак, чайайми?

Зулфия бош ирғайди. Акбар қўғирчоқнинг кўйлагини ечиб сиқади, костюми осиглиқ арқонга осади, яланғоч қўғирчоқни стол устига ўтқазиб қўяди.

(*Зулфияга*). Бирпас қурисин, совқотиб кетипти боланг, сочи ҳам ҳўл.

Акбар Зулфиянинг олдига чўккалайди, қизчанинг кўзларини артади.

Нега богчага бормадинг?

Зулфия. Авалия бўлди. Дадамминан «пўм»ман.

А к б а р . Нега? Сени даданг хафа қилдими?

З у л ф и я . Боламни. Ел қимиллаганда боламми оп-
чикмадила.

А к б а р . Қўрқдингми?

З у л ф и я . Ҳм. Жавлон яхши, дейди. Мактаб ёпилади,
дейди.

Акбар жилмаяди. Шу пайт телефон жиринглайди, Акбар қаддини
ростлаб трубкани олади.

А к б а р . Алё, лаббай!

Қ о с и м н и н г о в о з и . Акбар ака! Бу мен, Қосим-
ман!

А к б а р . Эшитаман, Қосимжон. Ишлар қалай?

Қ о с и м н и н г о в о з и . Михдек! Ишлар аъло, Акбар
ака! Мен кутганимдан ҳам аъло! Келаси ойдан лойиха
ишлари тугаши биланоқ кўприк қурилиши бошланадиган
бўлди, Акбар ака! Тасаввур қиласизми, шунча йиллар
мобайнида судралиб келаётган иш беш минутда ҳал бўлди!
Ўзимда йўқ хурсандман, Акбар ака! Ҳаракатларим бекор
кетмади! Энди уйга юзим ёруғ қайтаман! Яхши ҳам
эрталаб чўкиб кетмаган эканман! Армоним ичимда кетар-
ди.

А к б а р . Табриклайман, Қосимжон! Бугун омадин-
гиз юрган кун экан — чўкмай қолдингиз, ишларингиз му-
ваффақиятли битипти! Табриклайман!

Қ о с и м н и н г о в о з и . Раҳмат, Акбар ака! Суҳба-
тингизга тўймадим, Акбар ака, борсам, айбга буюрмайсиз-
ми?

А к б а р . Қосимжон, кутаман, дедим-ку! Тезда етиб
келинг!

Қ о с и м н и н г о в о з и . Хўп бўлади! Есть!

Акбар телефон трубкасини қўяди. Юзида майин табассум. У Зулфияга яқин келиб, энгашади.

А к б а р (*жилмайиб*). Зулфия, аргимчоқ солиб берсам, учасанми?

З у л ф и я. Ҳм, учаман. Аргимчоқни яхши кўраман.

Акбар бориб, сиртмоқ тагига стул қўяди, ағқонни ечиб аргимчоққа айлантиради. Естиқча қўйиб, Зулфияни ўтқзади, учира бошлайди. Зулфия зиткиб, қиқир-қиқир кулади. Аргимчоқ борган сари балад уча бошлайди. Зулфиянинг кулгиси янада баралла жаранглайди.

Парда ёпилади.